

Stalin Sorunu

Çevirenler NAZAN TUKİN — BÜLENT AKSOY

1917 Kasım'ında Bolşevik Partisi bir ayaklanma sonucu iktidara geldiğinde, Lenin ve arkadaşları bunun dünya devriminin ilk hareketi olduğuna inanıyorlardı. Rusya'da bu süreç Rusya'nın içsel olarak sosyalist devrim için olgunlaştığına inanıldığından değil, Birinci Dünya Savaşı'nın korkunç katliamlarının, askerî yenilgilerinin, yığınların açlığı ve yoksulluğunun toplumsal ve politik bunalımı Rusya'da başka ülkelerden önce hızlandırmasıyla başlamıştı. Nitekim, 1917 Şubat'ında Çarlık'ın çöküşü hem Rus toplumunu uğradığı yıkımdan kurtaracak, hem de halk yığınlarının temel ihtiyaçlarını sağlayacak güçten yoksun, varlığı belirsiz, boşlukta sallanan bir burjuva demokratik cumhuriyet ortaya çıkardı. Bir başka deyimle, Bolşevikler kendi partilerinin, Rusya'nın yüzyıllardır sürüp giden geriliğine karşı iktidara gelip sosyalist devrimi başlatabileceğine inanıyorlardı. Dünya Savaşı daha 1905 yılında ortaya çıkan bir gerçeği pekiştirmişti çünkü, Rusya geriliğine karşı değil, düpedüz geriliği yüzünden ve içiçe geçen eski ve yeni çelişkilerinin bir araya gelmesiyle hem dünya emperyalizm zincirinin en patlamaya hazır noktasını, hem de «en zayıf halka»sını temsil ediyordu. Bu halka bir kez kırılırsa, başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın daha gelişmiş sanayi ülkelerinde devrim süreci hızlanacak, zincirin öteki halkaları da kopacaktı.

BOLŞEVİZMİN ÖNCÜLLERİ

Lenin ve arkadaşlarının amacı, bu yüzden, devrimi, Çarlık Rusya'sı gibi dev büyük- lükte bir ülke de olsa, sadece belli bir ülkede gerçekleştirmek değildi. Dünya devrimiydi amaçları. Bolşeviklerin Rusya'da gerçekleştirdikleri devrim aslında bir Rus devrimi olarak değil, Avrupa ve dünya devriminin ilk adımı olarak düşünülmüştü; Lenin ve arkadaşları için, sadece bir Rus olgusu olarak bu devrimin

hiçbir önemi, geçerliliği ve yaşama imkânı yoktu.

Bu yüzden, devrim sürecinin başladığı ülke Bolşeviklerin kendi ülkeleri olması bakımından, onun özgül nitelikleri ya da ulusun kaderi bakımından değil, ancak uluslararası ayaklanmanın başlatılabileceği bir düzlem olarak ilgilendiriyordu. Avrupa bu yıllarda dünyanın ekseniydi, ya da öyle görünüyordu. Devrim, geniş toprakları olan geri kalmış Rusya'dan Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya yayılıp zafere ulaşırsa bütün dünyanın eksenini değiştirebilirdi.

Bugün bu deneye baktığımızda çarpıcı olan şey, Bolşeviklerin bu stratejik görüşü oldukça kısa bir zaman içinde tartıp seçerken çektikleri yoğun doğum sancıları ve gösterdikleri şaşmaz kararlılıktır. Burada en etkileyici gerçek, onların milliyetçilik karşısında hiçbir ödün verilmesini kabul etmeyen kesin uzlaşmazlıklarıdır. 19. yüzyılın son yıllarında Marksizm, Rusya'ya sadece tarihi ve kültürel bakımdan Batı Avrupa'da gelişmiş yabancı bir ideoloji olarak değil, aynı zamanda Rusya'ya kendine özgü özel bir işlev verilmesi ve sosyalizme ulaşmak için ayrı bir yol tutulması görüşünün açıkça reddedilmesi sonucu girmişti. Lenin ile Plehanov'un popülizme karşı aman- sız polemiklerini hatırlamak yeterlidir. Rus kültüründe derin kökleri olan, politik düzeyde çoğu zaman savaşkan devrimci tavırlar içindeki Slavofil eğilimlerin karşısına çıkan ve daha sonra Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni ortaya çıkaran ilk Marksist çekirdekler **Batılılaşma** yolunu savunmaktan şaşmadılar. Ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişmesi Ana Rusya'nın zaman - öncesi erdemlerine bırakılamazdı. Gelişme sanayileşme demek, kapitalizmin ilerlemesi demektir. Çarlık Rusya'sının «Asya geriliği»nden doğan hastalıklarının tek tedavi yolu Batı bilim ve teknolojisiydi, modern

fabrika proletaryasını kendiliğinden yaratacak olan kapitalist sanayinin gelişmesiydi.

Bu ideolojik değerlendirmenin önemi ve bütün ilk kuşak Rus Marksistlerinin bu değerlendirmeye bağlılık ölçüsü, Lenin'in **Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi**'ne ithaf edilen anıtsal araştırmasıyla belgelenmiştir. Nitekim Rus Marksistleri, yüzyılın son on yılında, büsbütün farklı amaçlar ve görüşlerle de olsa, liberal burjuvazinin desteklediği aynı hızlı sanayileşme sürecini savunmak gibi (doğal olarak polemiklerde popülistlerce de sömürülen) güç bir görevi yüklendiler.

Bu tutuma yön veren temel fikir Marx'ın bütün düşüncesinin özünü, çekirdeğini meydana getiren fikirdir. Sosyalist devrim, sanayi kapitalizminin gelişmesiyle büyüyen bir sınıf olan işçi sınıfının gerçekleştirdiği ve önderlik ettiği bir devrimdir. Sosyalist devrim tam anlamıyla insanın kurtuluşudur, ancak bu kurtuluş belirli tarihi ve maddi koşulları öngerek- tirir: İnsanın kurtuluşu ne sadece «emeğin toplumsallaştırılması» ya da «kollektif işçi»nin yetiştirilmesi, ne de sadece emeğin üretken- liğindeki baş döndürücü artıştır; ancak modern sanayi üretimi ve kapitalizmin yarattığı dünya pazarı çerçevesinde gerçekleşebilecek yerel ve korporatif sınırların kaldırılmasını da içine alır. Bu son söylediğimiz iki belirleyici ön koşul olmasa Marx'ın bütün teorisi havada kalır. Çünkü bu ön koşullar hem bütün insanlığın birleşmesini ve uluslararası komünizmin gerçekleşmesini sağlayabilecek dünya çapında bir devrimi sahneye koyar, hem de **bilimsel ve rasyonel** çalışma süreçlerine —modern işçi teknisyene— bağlı bir devrimci mekanizma kurar.

Bununla birlikte, Rus Marksistleri bu yüzyılın daha ilk yıllarında bu temel öncüller sistemine birtakım özgül görüşler, hattâ zaman zaman değişiklikler getirmeye başladılar. Çağ- daş Rus toplumunun üzerinde derinde bir iz bırakabilmek ve devrimci bir güç olarak etkinlik sağlayabilmek için, içinde çalışmak zorunda oldukları bu özgül toplumsal ve politik alana göre görüşlerini düzeltmek zorunluğunu duydular.

MERKEZİ ÇELİŞKİ

Bu özgül görüşlerin ilki ve en önemlilerinden biri, hiç şüphesiz, Lenin'in getirdiği «Ja-

koben» parti anlayışıydı. Bu görüşe göre, parti bir «kadro partisi» ya da «profesyonel devrim- ciler» partisiydi, bir başka deyişle parti büyük ölçüde merkezileşmiş bir öncüydü. Burada, partinin içinde çalışmak zorunda olduğu Çarlık otokrasisinin özel illegalite koşullarını ve Rus Marksizmi üzerinde uygulanan baskıyı görmek zor değildir.

İkinci özgül görüş, daha doğrusu, burada, ikinci değişiklik, klasik Marksist şemayı, ya da hiç değilse o zamana kadar Marx'a bağ- lanan ve devrimin iki dönemini ya da evresi- ni —burjuva demokratik devrim ve sosyalist devrim— birbirini izleyen tarihi dönemlerin bir- birinden farklı aşamaları olarak değerlendi- ren şemayı eleştiren bir görüştü. Burada kar- şlaşılan sorun Rusya'nın koşullarının özgül- lüğüyle daha da somutlaşıyordu. Ne var ki, burada sorunun asıl özelliği işçi partisinin ge- leceğini ve bütün stratejisini derinden etkile- mesidir. Çarlık rejiminin otokratik bir kimlik taşıdığı ve liberal meşrutiyetin hiçbir şeklinin olmadığı bir ülkede —sanayi kapitalizminin hâlâ zayıf bir gelişme gösterdiğini söylemeye bile gerek yok— Marksist parti, sosyalist devrimden önce ne olursa olsun burjuva devri- minin gerçekleşmesi gerektiğine evrensel ola- rak inanan bir ortamda çalışmak zorundaydı. O zaman sorun şuydu: Hem kapitalizmin ge- lecekteki gelişmesini hızlandıran, hem de iş- çi sınıfını güçlendiren ve örgütleyen bu burju- va devrimine karşı Marksist parti nasıl bir ta- vir takınmalıydı?

Aşağı yukarı 1905'e kadar Rus Marksist- lerinin çoğu sanayi proletaryasının küçük bir azınlık olduğu ve burjuva devriminin henüz gerçekleşmediği Rusya gibi ekonomik bakı- mından geri bir ülkede sosyalist devrimin gerçek- leşemeyeceği tezini kabul etmekle yetiniyor- lardı. Onlara göre, Rusya'da ancak bir burju- va devrimi gerçekleşebilirdi; Rus sosyal de- mokratlarının ödevi de burjuvaziye destekle- mekten, dolayısıyla kendi devrimlerinden vaz- geçmekten başka bir şey olamazdı.

Gelgelelim, 1905'den sonra bu teze yalnız Menşevikler bağlı kaldılar. Ya liberal burju- vazinin burjuva devrimini gerçekleştirmesi için desteklenmesini, ya da sosyal demokrat par- tinin «kellerini çamura bulaştırmamak» için ha- reketten uzak durmasını savunmak demek o- lan Menşevik çizgiye 1905 Devrimi boyunca

Rus işçi hareketi içinde iki ayrı stratejik görüşle karşı çıktı. Şu iki alternatif kendiliğinden karşı karşıya gelmişti: Lenin'in «proletarya ile köylülüğün devrimci - demokratik diktatörlüğü» ile Troçki'nin «sürekli devrim»i.

Menşeviklere karşı olan bu iki tutumun ortak yanı, sosyal demokratlara burjuva demokratik devrimi boyunca olumlu bir görev, önderlik görevi vermesiydi. Gelgelelim aralarındaki farklar onları başka yönlerden birbirlerinin antitezi yapmaya yetecek kadar büyüktü. Lenin, partinin burjuva devrimini gerçekleştirecek olan devrimci - işçi köylü ittifakını güçlendirmesi, böylece sosyalist devrim ortamını hazırlaması gerektiğini düşünüyordu; bununla birlikte, bu süreç gene de, köylü egemenliğinin bütün bir tarihî dönem boyunca ağır bastığı bir **burjuva** devrimi olarak kalma-yacaktı sadece. Öte yandan Troçki ise, Rus proletaryası köylüleri kazanıp onları burjuva devrimine yöneltirken, sürecin bu noktada durdurulamayacağını ileri sürüyordu. Burjuva devriminin tamamlanması proletaryanın kendi devrimini kesintisiz bir süreç içinde başlatmasını ister istemez zorunlu kılacaktı.

Bir noktayı kavramak önemlidir: Doğrudan doğruya Rusya'daki özgül devrim sorununa bir tepki olarak ortaya çıkan her iki çizgi de, her şeye karşın, uluslararası düzeyde az çok açık bir bütünleşmeyi, desteği ve tamamlanmayı öngerektiriyorlar. Her iki çizgi de dünya bağlamından çıkarılıp o dönemdeki Rus toplumunun sınırları içerisine kapatıldıklarında, pratikle doğrulanamayacağı açık, keyfi çizgiler olurlardı. Lenin'in çizgisi, proletaryanın yalnız ücretli emeğin ve kapitalist sömürünün genel egemenliğine katlanacağı bir rejimin kurulması için, proletaryanın burjuva demokratik devrimine önderlik etmeye çağırılması demek olurdu. Öte yandan Troçki'nin çizgisi ise, sanayi proletaryasının sonsuz bir köylü deniziyle çevrili bir adacık gibi görüldüğü bir ülkede burjuva devriminden sosyalist devrime kesintisiz geçişi savunmak anlamına gelirdi.

Bununla birlikte, özellikle 1905'de gösterdikleri farklılık ve sınırlılıklara karşın, her iki tezin de gücü ve özgünlüğü Rus partisinin için bulunduğu gerçek, merkezî **çelişki**'yi kararlı bir şekilde ortaya koymalarında yatar. Gerçi böyle bir devrim için hiç olgunlaşma-

mış bir ülkenin sosyalist partisiydi bu, ama bu amaç için böylesine yanlış seçildiği belli olan bir ülkede bile, derin tarihî nedenlerin doğurduğu bir partiydi.

Bu merkezî çelişkiyi ele aldığımız zaman, bu iki tavrın, ancak yıllar sonra Leninist **emperyalizm** teorisiyle aydınlanan ve yeterli bir açıklık kazanan yeni analiz öğelerini de içinde taşıdığını görüyoruz. Bu öğelerden ilki 20. yüzyılda artık devrimci bir burjuvazi olamayacağı inancıydı ki, bu da burjuva demokratik devrimin henüz tamamlanmadığı ülkelerde proletaryanın kendisinin burjuva demokratik devrime önderlik etmesini kaçınılmaz kılıyordu. Bu fikir, Marx'ın Alman burjuvazinin kendi devrim sorununu kendi çözmekte ve Prusya soyluları ile yapılan antlaşmayı bozmakta gösterdiği güçsüzlüğü ve yeteneksizliği eleştirdiği, modern Almanya tarihiyle ilgili eski analizine sahip çıkıyor, onu geliştiriyordu. İkinciden daha da özgün olan ikinci yeni öğe, sosyalist devrimin başlangıçta mutlaka ileri Batı kapitalizminin canılcı bölgelerinde patlak vermesinin gerekmediğini, geri kalmış Doğu'da, hattâ metropol ülkelerin ve sistemin sınırlı merkezleri çevresindeki bölgelerde de başlatılabileceği yolundaki eski varsayımı getiriyordu. Bu tez bir ölçüde Lenin'in daha sonraki emperyalizm analizinin bir taslağıdır. Lenin'in «eşitsiz gelişme» yasası diye adlandıracağı yasa için gerekli temeli bu tez hazırladı; sözkonusu yasaya göre dünya sistemindeki en patlayıcı noktanın «en gelişmiş» nokta olması gerekmiyor, tersine, kapitalist sanayi açısından en patlayıcı nokta «en zayıf» halka olabiliyordu: Çünkü bu halka zayıflığına karşın, sırf eski ve yeni çelişkileri birleştirdiği için, patlamaya hazır güçler ve devrimci potansiyel açısından zengin olabiliyordu.

LENİN'İN ENTERNASYONALİZMİ

Bu iki tezin Marx'ın başlangıçtaki görüşünü belirli yönlerden büyük ölçüde değiştirdiği sık sık söylenmiştir; Menşevikler bu konuya ilk dikkati çekenlerdir sadece. Ne var ki, tarihî uzaklığın sağladığı kazançla yapılacak daha dikkatli, nesnel bir değerlendirme, getirdikleri değişikliklere karşın Lenin ve Troçki'nin tavırlarının Marx'ın analizinin temellerini yalnız korumakla kalmadığını, aynı zamanda bu analizden ayrı düşünülmemeyeceğini de söy-

leyecektir. Çünkü görece geri kalmış bir ülkede Marksist bir işçi partisinin ne yapması gerektiğini düşünürlerken her ikisinin de ortak yanı, tarihin direnişiyle karşılaştıkları halde, olgunlaşan başkaldırma hareketinin, fiilen nerede başlarsa başlasın, ancak **uluslararası** nitelikte bir devrimci hareket olabileceğini, bunun da dünya emperyalist düzenine gösterilebilecek en güçlü tepki olduğunu açık bir şekilde kavramalarıydı. Ayrıca, ikisi de, mücadelenin sonunda kazanılacağı ya da kaybedileceğini belirleyen bölgenin ancak metropol kapitalizminin merkezindeki ülkeler —ki o dönemde bu en başta Almanya demektir— baş protagonistinin de Marx'ın düşündüğü devrimin tarihî öznesi olan modern sanayi proletaryası olabileceğini vurguluyorlardı.

Tarihî gerçekliğe uygun oldukları için bu noktaları —yani 1917'deki Bolşevik iktidarının temelindeki görüşü ve parti yönetiminin hiç değilse 1924'e kadarki teori ve pratiği— doğru ve açık bir şekilde saptamak büyük önem taşıyor. Gerçekte, Bolşeviklerin çoğuna kişiliklerini kazandırdığı şüphe götürmez en belirgin nitelikleri, bir başka deyimle sosyalist devrim için henüz olgunlaşmamış bir ülkede sosyalist devrim aracı olarak Rus partisine düşen görevlerin «kural dışı» ve bir anlamda **çelişik** niteliğinin derin ve tutarlı bir şekilde bilincine varmaları, Marx'ın analizinin temel içeriğinden bilinçli olarak yararlanmalarıyla açıklanabilir ancak.

Engels'in **Almanya'da Köylü Savaşı** adlı eserinde bu konuda düşündüklerimizi açıklamaya yardımcı olabilecek bir bölüm var: «Bir uç parti liderinin başına gelebilecek en kötü şey temsil ettiği sınıfın egemenliği ve bu egemenliğin taşıdığı ölçülerin gerçekleşmesi için hareketin henüz olgunlaşmadığı bir dönemde hükümet olmak zorunda kalmasıdır. **Yapabileceği** şey kendi iradesine değil, maddî varlık araçlarının gelişme düzeyine, üretim ve ticaret koşullarına bağlıdır (...) **Yapmak zorunda olduğu**, partisinin ondan beğlediği şeyse, gene ona bağlı değildir (...) O güne kadar ortaya konan öğretilere ve taleplere bağlıdır (...) Böylece, kaçınılmaz olarak, çözülmesi imkânsız bir ikilem içinde bulur kendini. **Yapabileceği** şeyler partisinin daha önceki bütün eylemleri, ilkeleri ve ivedi çıkarlarıyla

çelişir ve **yapması gerekeni** yapamaz. Bir cümleyle söylersek, kendi partisini ve sınıfını değil, o dönemde hareket hangi sınıfın egemenliği için olgunlaşmışsa o sınıfı temsil etmek zorunda kalır. Hareketin çıkarı için yabancı bir sınıfın çıkarlarını korumak, kendi sınıfını da sözlerle, vaatlerle, yabancı sınıfın çıkarlarının kendi çıkarları olduğu güvencesiyle yatıştırmak zorunda kalır. Hangi lider bu kötü duruma düşerse, geriye dönüşü imkânsız bir tükeniş içine girmiş demektir.»¹

Başta Lenin olmak üzere Bolşevik liderlerinden hiçbirisi, görüşlerinin geleceğinin umutsuz olduğunu hiçbir zaman kabul etmezdi. Bununla birlikte, Bolşeviklerin emperyalizmin gelişmesinin ve tarihin karşısına çıkardığı **çelişki**'yi bu kadar açık bir şekilde kavradıklarını tekrar tekrar ortaya koymaları ve —ona katlanmaktansa onu yönetmek için— seçilebilecek tek doğru yolu seçmeleri, bir başka deyişle bu çelişkiyi görmezlikten gelip gizlemek yerine sonuçlarını kendi stratejilerinde açıkça yüklenmeleri çok çarpıcıdır. Bolşevik Partisinin, örneğin köylülere toprak dağıtılmasını öngören kararname çıkarması, ya da eski Çarlık İmparatorluğundan ayrılma hakkını da kapsayacak şekilde uluslara kaderlerini belirleme hakkı tanınması gibi ilk eylemlerini açıklayan ipucu da budur: Her iki yasa tasarısı da üretkenliğe aykırı, burjuva demokratik nitelikte ve sosyalizmin kurulmasında gelecekte engeller çıkarmaktan başka bir şeye yaramayacağı gerekçesiyle, özellikle Rosa Luxemburg'un sert eleştirilerine uğramıştı. Lenin'in yalnız iktidarın ele geçirilmesinden hemen sonra değil, daha sonraları 1919'da, hattâ 1921'de bile Ekim Devriminin niteliği ve sosyalist kimliği sorunu konusunda hâlâ doğum sancıları içindeki düşüncesinin temelinde de aynı kavrayış yatar. Bu doğum sancıları yeni rejime verilen ada da yansır: «İşçi-Köylü hükümeti». Rusya kelimesinin burada kullanılmaması devrimin uluslararası niteliğine dikkati çekerken, özgün proletarya teorisinde hiç sözü edilmeyen bir sınıf —yani köylüler— işçi sınıfının yanında yer alır. Gerçekte, Lenin'in hayatının sonuna kadarki hemen bütün politik eylemlerinin ve yön değiştirmelerinin temelinde bu çelişkinin bilincinde olması yatar.

GERİ KALMIŞLIĞIN SINIRLARI

Lenin'in eserinde ve düşüncesindeki bir takım anahtar noktaların tarafsız bir gözle yeniden incelenmesi için bugün tartışmak istemediğim bir ihtiyaç ortaya çıkmış görünüyor. O çağın en ilgi çekici özelliklerinden birincisi Lenin'in Parti anlayışında, ikincisiyse, onun daha 1905 devriminde kurulan Sovyetlerin rolünü ve anlamını geç değerlendirmesinde yatıyor. Bu sorular, şüphesiz ki, Rusya'da Lenin'in ölümünden sonraki gelişmelerin ışığı altında ortaya çıkıyor. Burada Rosa Luxemburg'un Rus Devrimi üzerine yazdığı kitapçıktaki ünlü uyarısının peygamberce bir anlamı olduğunu görüyoruz: «Ülkede politik hayatın bütünüyle baskı altına alınması sovyetleri de gittikçe daha çok kötürümleştirir. Genel seçimler, sınırsız basın ve toplantı özgürlüğü, özgür fikir mücadelesi olmadığı sürece, hiçbir kamu kuruluşu varlığını koruyamaz, yalnız bürokrasinin etkin öge olduğu bir görünüm ortaya çıkar. Toplumun yavaş yavaş sesi soluğu kesilirken bitmez tükenmez bir gücü ve engin bir tecrübesi olan beş, on parti lideri yönetir ve egemenlik kurarlar. Gerçekte, bu liderler arasında sivrilmiş ancak birkaç kişinin kafası yönetimi yürütür, işçi sınıfının 'seçkinleri' liderlerin konuşmalarını alkışlayıp alınan kararları oy birliğiyle onaylamak üzere zaman zaman toplantılara çağılır; buysa, temelde bir klik yönetimi, bir diktatörlük, ama proletaryanın olmadığı kesin bir diktatörlük, yalnız bir avuç politikacının diktatörlüğü, yani burjuva anlamda bir diktatörlük, Jakoben anlamda bir yönetim demektir.»²

Lenin'in de açıkça doğruladığı gibi, Rusya'da Ekim Devrimi'yle gerçekleştirilen politik rejimin hiçbir zaman, hattâ başlangıcında bile proletarya diktatörlüğü olmadığı elbette bir gerçektir. Daha çok, proletarya yararına uygulanan bir **parti diktatörlüğü**'ydü bu. Daha 1919'da, «emekçi yığınlarının düşük kültür düzeyi» yüzünden şöyle yazıyordu Lenin: «Programlarına göre işçilerin doğrudan yönetim organları olan sovyetler emekçi yığınlarınca değil, proletaryanın öncülerince yönetilen, **işçiler için** yönetimin yedek organlarıdır.» Aynı yıl Lenin, parti diktatörlüğünün proletarya diktatörlüğünün etkin biçimi olarak anlaşılması gerektiğini belirtir ve «işçi sınıfı diktatörlüğünü hiç değilse 1905 yılından beri tüm

devrimci proletarya ile birleşen Bolşevik Partisi'nin gerçekleştirdiğini» söyler.

Bu sorunların ne kadar bilincinde olsak da iki noktayı belirtmek zorunludur: 1. Lenin'in ve Bolşeviklerin politikalarındaki bu «çelişkiler» iktidara geldikten sonra karşılaştıkları bir yan sorun ya da raslantı değildir Tersine, daha önce özellediğim temel çelişkinin bir yönünü yansıtıyordu: Sosyalist devrim için henüz olgunlaşmamış bir ülkede sosyalist devrim aracı olan bir partinin çelişkisiydi bu. Açık ki, bu çelişkiyi Menşevikler gibi, Kerenski'yi iktidarda bırakmak yerine devrimi yaptığı için, Lenin'i de suçlamadan kolay kolay ona yükleyemeyiz. 2. Yukarıda kısa bölümler bu çelişkinin varlığının hemen her zaman Lenin'in yazılarında, hattâ en açık parti metinlerinde kabul edildiğini ve tam bir bilinçlilikle analizden ve tartışmadan geçirildiğini gösterir. Bu, kimilerinin düşünebileceği gibi, yalnız bir biçim sorunu değil, aynı zamanda bir içerik, bir öz sorundur: Bu sorunun özellikle açığa vurulması, onu çözme de çerçevesini çizip kolaylaştırabilecek araç sorununu da aynı zamanda tartışmaya sunmak demektir. (Burada, örneğin, **Lenin'in Son Mücadelesi**'ni açıklayan Moshe Lewin'in kitabını hatırlamak yeterlidir.)

Lenin'in hatasının Rusya'nın konumunda eylem için gerekli araçları, bu araçları zorunlu ve geçerli kılan tarihî ve politik sınırları kesin bir şekilde açıklığa kavuşturmadan benimsemesi ve zorunluluğu çok kere uymasında yattığı düşünülebilir. Örneğin, yasa dışı koşullara uyarlanmış ve güçlü bir şekilde merkezleşmiş bir parti anlayışında bunu görebiliriz. Ama ne var ki bu, benim görüşüme göre, teorisinin bir başka yönüne, günümüzde uvriyerizm ve kendillindenencilik gibi düşünce akımları arasında skandal yaratan işçi sınıfına «dışarıdan politik bilinç» taşıma tavrı için geçerli olamaz.

Kısacası, temel noktayı söz bambaşlıklarıyla gözden kaçırmak mümkün değildir: Rusya'nın sosyalist devrim için olgunlaşmadığı görüşünden yola çıkıldığında, —küçük, tutarlı, ama bugün düşünemeyeceğimiz kadar diyalektik bir politik hayatla iç içe geçmiş— Bolşevik Partisi, bu koşullar altında çalışabilmek için vazgeçilmez bir aracı temsil ediyordu. Kanıtlarla kesin konuşmak kolay olmamakla birlikte, Bolşevik öncü partinin yığınlardan kop-

masının hiçbir zaman ne Lenin'in bir «seçimi», ne de onun politik çizgisinin bir «sonucu» olduğunu belirtmemiz gerekir. Nesnel durumun zorunlu kıldığı bir durumdu bu. Genel olarak geri kalmış bir ülke olmakla birlikte Rusya'nın çeşitli sanayi merkezleri olduğu söylenerek buna karşı çıkılabilir. Deutscher'in gözlemlerine göre, bu sanayiler bazı sektörlerde gerçekten dünyanın en modern sanayi merkezleri arasında olup, «yoğunluk kat sayıları o zamanki Amerikan sanayiinden bile yüksekti». Elbette doğrudur bu ve Ekim Devrimi'nin temelinde köylü devrimi niteliği taşıyan Çin Devrimi'nden farklı olarak kırlardan şehirlere değil de, şehirlerden kırlara yayılan bir işçi devrimi olduğunu açıklamaya yardım eder. Ama, bu sanayi yoğunluğunun yapay kaynaklarını, «yukarıdan» aşılandığı, son dönemdeki gelişmesini, sonuç olarak Rusya'nın son analizde geniş bir köylü çoğunluğuna dayanan bir ülke olarak kaldığını da unutmamalıyız.

Bu durumu açık seçik bir şekilde görmek daha başından Lenin'in hayatının ve eserinin anlaşılmasının imkânsızlaşması demektir. Hiç değilse 1917'den hemen önceki yıllarda modern «kollektif işçi»ye uygun öncü bilinçliliğe, örgüt ve disiplin anlayışına ulaşan Bolşevik Partisi işçi sınıfının çok yoğun bir çekirdeğini temsil ediyordu; buna karşın, ülkenin bütünü gözönüne alındığında parti, sağlam bir sınıf temelinden yoksundu. Yukarıda alıntılıdığım bölümde Engels'in değindiğinden farklı olmayan bu durum, Lenin'in düşünce ve pratiğinde ağır basan nesnel bir tehlikenin bilincini içinde taşıyordu. Çünkü parti sosyalist devrimi gerçekleştirme görevini yeterli bir şekilde yürüttüğü sürece, geri kalmış Rus toplumunun geniş yığınlarından mutlaka kopmaya mahkûmdur. İşte bu yüzden yığınlara yaklaşma, gücünü yoğunlaştırma ve bir politik hedefin yalnız öncüsü değil, aynı zamanda kaynağı durumuna yükselme dürtüsü parti için hayli uzak bir amaçtı, çünkü olgunlaşmasını tamamlamamıştı. Öte yandan, parti, yığınları sadece ayaklanmaya özendiren bir örgüt değil de, yığınları gerçekten seferber eden bir **devrimci güç** olarak çalışmak istiyorsa bu ikilemden kurtulmak zorundaydı.

Bu durum bir dönemde yeterince incelenmemiş, ama Lenin için hayatî önem taşıyan bir ana sorun ortaya çıkarır: **Consensus** soru-

nu, yani partinin geniş yığınların temel özellikleriyle uyum içinde çalışması zorunluluğu, Lenin'in özellikle 1917'deki yazılarına gelişigüzel bakmak bile bu tema üzerindeki sürekli ısrarını anlamaya yeter. «Proletarya partisi, halkın büyük çoğunluğu sosyalist devrimin gerekliliğinin bilincine varıncaya kadar bir küçük köylüler ülkesine sosyalizm getirme görevini üstlenemez.» Ya da: «Blanquist değiliz, azınlıkla iktidara gelmeyi düşünmeyiz. Biz Marksistiz.» «Komün (İşçi - Köylü Sovyeti Temsilcileri) hem ekonomik gerçeklikle, hem de halkın büyük çoğunluğunun bilinciyle tam anlamıyla haklılık kazanmayan hiçbir reformu uygulamaya kalkmaz ve kalkışmamalıdır. Rus halkının örgütlenme tecrübesi zayıf olduğu sürece örgütlerimizi yığınların kendi çalışmasıyla daha sağlam biçimde kurmak zorundayız.»

Burada ortaya çıkan sorunların her biri okurun formüllendirmeye çalışması gereken, üzerinde ayrıca durulmaya değer sorunlardır. İlk, **consensus** sorunu dediğim sorun, Leninizmin gereği olarak, köylülüğe ve bütün küçük burjuvaziye ilişkilere verilecek önem sorunudur aynı zamanda. «Rusya bir küçük burjuva ülkesidir,» diye yazıyordu 1917'de Lenin, «nüfusun çoğunluğu bu sınıftandır.» Bu özellik, uluslar sorununu ve sömürülen sömürge (koloni) halklar sorununu da gündeme getirir. Sonuçta da hepsinden daha önemli bir sorunu, bugün için anlaşılması güç bir sorunu ortaya çıkarır: Katı bir uvriyerizmin sınırlarını aşması halinde **ittifaklar** sorununda uzlaşmaktan başka çıkar yolu olmayan sınıf mücadelesinin **politik bir mücadele** olarak biçimlendirilip somutlaştırılması gereğidir bu sorun. Daha 1844'de şöyle demişti Marx: Sosyalist devrim «toplumsal bir özü olan politik bir devrim» ise bu öz ya da içerik tek başına yetersizdir, çünkü bir **politik biçim**'e ihtiyacı vardır, çünkü «genel anlamda devrim bir politik eylemdir» zaten ve «devrim olmadan sosyalizm gerçekleştirilemez.»

LENİN'İN KARARSIZLIĞININ ANLAMI

Yığınların kazanılmasına verilen önemin partiyi Rus toplumunun geri kalmış geniş kesimlerinden koparan nesnel uçurumla birleşmesi, Lenin'in politik çizgisinde görülen sürekli sallantıyı ve değişikliği açıklar. Bu du-

rum, birbiriyle çelişen iki büyük ihtiyaçtan doğmuştur her zaman. Bir yandan, Rus toplumundan kopmamak gerekiyordu; bu, partinin gerçekten sosyalist hedefleri yalnız erteleme- si değil, aynı zamanda, o hedeflerin gelecek- teki tek temsilcisi ve tek kaynağı olması de- mekti. Öte yandan, Rusya bir Avrupa ya da dünya devriminin tek çıkış noktası ve onun geçici platformu olduğu için, yalnız sosyaliz- me değil, komünizme geçişi de dile getirecek, varolan ilişkiler düzeninin ötesinde bir dün- yanın umudu da değişmez bir ihtiyaçtı.

Bu, yazıldığı zaman ve yer bakımından «utopik», ama sahici bir sosyalist devrimin va- rış noktalarının ve erekliliğinin (finality) açık- lanması bakımından vazgeçilmez bir eser olan **Devlet ve Devrim**'in dile getirdiği ideal izdüşü- mü ya da «sıçrama»yı anlamamıza yardım eder. Bu, aynı zamanda, Lenin'in devrimin ni- telliği ve anlamı konusundaki tereddütlerini şaşkınlığını ve şüphelerini nerdeyse devrim anında saptamamıza yardım eder. Lenin'in Marksizm anlayışını başkalarından, Zinoviev' den, Kamenev'den, Stalin'den, Buharin'den, hattâ belki de Troçki'den ayıran dramatik bir ciddiyet ölçüsü kazanıyoruz burada: Kesinleş- meyen tavır onu hepsinin en bilinçli protago- nisti yapar. 1921 Ağustos'unda, devrimin 1917 Kasım'ından 1918 Ocak'ına kadar burjuva de- mokratik nitelikte olduğunu, sosyalist aşama- nınsa ancak proletarya diktatörlüğünün kurul- masıyla başladığını yazdı. Ama daha sonra farklı bir dönemleştirme yaptı; sosyalist aş- amaya ancak yoksul köylü komitelerinin Kulak- lara karşı verdiği sınıf mücadelesiyle ulaşabil- mişti. Bu kararsızlık hiçbir zaman sona erme- di. İki ay sonra, 1921 Ekim'inde, yeni bir dö- nemleştirme daha yapılır: Bu kez, devrimin burjuva demokratik aşaması ancak 1921'de, yani Lenin'in tam o yazıyı yazdığı sırada ta- mamlanmıştır.

Bu kararsızlığın altında, önceden görü- lebilmesi kolay olmayan bir gelişmenin yattı- ğı kesindir. Bolşeviklerin Rusya'nın geriliğin- den doğan güçlükleri kendi yararına kullana- cak olan iktidarlarını dayandırdıkları belirleyici ön gereklilik kısa zamanda gerçekleşemezdi. Batı Avrupa'da devrim olmamış, daha doğru- su olmuş ama geçici bir yeniliğe uğramıştı. Lenin, ikinci dalganın beklendiği gecikmeden sonra, her zaman herkesten daha iyi bildiği

bir gerçeğe, Rusya'da Sovyet iktidarının amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli ekono- mik ve toplumsal kuruluşlardan hiçbirisinin olmadığı, parti diktatörlüğünün de bu yüz- den boşlukta asılı durduğu gerçeğiyle yüz yü- ze geldi. Partinin kuruluşundan beri mücadele ettiği eski çelişki, Bolşeviklerin iktidara gel- mesiyle birlikte daha da keskinleşti: Rusya'da dünyanın en ileri politik rejimi kurulduğu halde bu rejime uygun, asgarî yeterlikte bir ekono- mik yapı bile yoktu. Tarihî maddeciliğin alt- yapı ile üstyapı arasındaki ilişkileri belirleyen klasik formülü, en katı savunucularına göre bile, altüst olmuştu. Tarihî mücadelenin sa- vaş alanından yenik çıkan Menşevikler, bu formülleri şimdi Lenin'e karşı kullanıyorlardı. Yeterli bir ekonomik temel olmadan iktidara gelinmesi; proletaryanın nerdeyse olmadığı bir ülkede proletarya diktatörlüğünün, üstelik proletaryanın azınlıkta olduğu bir parti tara- fından kurulması; NEP (Yeni Ekonomi Politi- kası) ile kapitalizmin devrimden sonra yeni- den ülkeye getirilmesi; geniş bir bürokratik devlet aygıtının egemenlik kurması; işte bü- tün bunlar öğretinin de, sağduyunun da yü- züne çarpan bir kanıtlar yığını oluyordu. Le- nin, «devlet aygıtının yıkılışı»nın teorisini oluş- turduğu **Devlet ve Devrim** adlı kitabını yazdik- tan sonra daha iki yıl geçmeden, yalnız bu aygıtı hâlâ el atılamadığını değil, aygıtın bü- yük ölçüde eski memurların elinde olduğunu da her zamanki açık sözlülüğüyle kabul et- mek zorunda kalmıştı. «Üst kademelerde sa- yısı kesin olarak saptanamayan, en az birkaç bin, en çok on bin kadar militanımız vardır. Ne var ki hiyerarşinin tabanında Çar'dan ve burjuvaziden kalan, bir bölümü bilinçli, bir bö- lümüyle bilinçsizce bize karşı çıkan yüzbin- lerce eski memur var.»

Buna iç savaşı ve yabancı güçlerin silâhlı müdahalesini eklersek, Bolşevik liderlerin kar- şılaştıkları büyük güçlükler somut bir şekilde ortaya çıkmaya başlar. İktidara gelişini izle- yen aylarda parti, yiyecek stoku tükenmiş, her yönden, hattâ içerden bile kuşatılmış si- lâhlı bir kaleyi yönetme göreviyle karşı kar- şıya kaldı. Dayanabilmek için, gittikçe artan bir merkezîyetçiliğe başvurmak zorunda kal- dı. İlk evrede Bolşevikleri destekleyen yığın- lar artık geri çekiliyor, yok oluyor, dağılıyor- lardı. İşçi müfrezeleri, cepheye gitmek üzere yarısı yıkılmış fabrikaları terk ediyorlardı.

Bu tabloyu bütün karanlığıyla çizebilmek nerdeyse imkânsızdır; Birinci Dünya Sava- şı'yla zaten şiddetle sarsılan Rus toplumu, fizik varlığının ve sanayisinin felce uğrama- sıyla, artık yıkımın eşliğinde sendeliyormuş gi- biydi. Yaşayan işçi toplulukları açlıktan kırıl- ra kaçıyorlardı. İnsanın hep kırsal kesimlerden şehirlere doğru gelişen ilerleme tarihi tam tersine dönmüştü sanki. 1917'den 1920'ye ka- dar Rusya'nın Avrupa kıtasındaki şehir nü- fusunun %35,2 azaldığı saptanmıştır. 1916'da 2,400,000 nüfusu olan Petrograd'ın 1920'deki nüfusu 740,000'den fazla değildi, Moskova' nın nüfusu ise aynı dönemde 1,900,000'den 1,120,000'e düşmüştü.

Devrimi sürükleyen güç bu ortamda ula- şabileceği en son dayanma noktasına ulaş- tı; NEP kaçınılmaz bir geri çekilişi dile ge- tiriyordu. O zamana kadar uluslararası devri- min düpedüz bir ileri karakolu sayılan Eski Rusya, Ekim'den ve İç Savaş'ın büyük sıkın- tılarından sonra geri kalmışlığının bütün yükü- nü sırtından attı. Geçmişinin sadece bir göl- gesi olan yorgun bir işçi sınıfı ile devrimde kendilerine verilen topraklardan sonunda ka- zanç sağlama kaygısına düşen köylüler ara- sında kalan parti artık yiyecek, giyecek ve yakıttan başka bir şey düşünmeyen, felce uğ- ramış, kanayan bir toplumu yeniden hayata döndürme göreviyle karşı karşıya kaldı. Bü- yük devrimci amaçlar bir kenara bırakıldı; po- litik programların yerini günlük işler, altüst edici teorisinin yerini geleneksel uygulamalar aldı. Parti artık her alanda görev almak zo- rundaydı; yalnız politikada değil, devlet yö- netiminde, toplumsal ve ekonomik hayatta da. Böylece, parti kadrolarını politik militanlar ve ajitatörlerden çok, bu yeni durumun gerektir- diği denetleme, yönetme, gözcülük etme ve manevra yeteneği olan kimselerle şişirmek zorunda kaldı.

STALİN'İN DOĞUŞU

Öncülerle onların temsil etmek zorunda oldukları sınıfın birbirinden büsbütün koptu- ğu bir andı bu. 1917'nin ağır sonuçları kay- bolma noktasına ulaşmış görünüyordu. Tica- ret özgürlüğüyle işadamlarının, tüccarların ve kapitalistlerin yeniden canlanmasını kolayla- ştıracak tedbirler getiriyordu NEP. Köylülere, özellikle orta ve zengin köylülere kazanç sağ-

larken, o güne kadar devrimin en ağır yükünü taşımak zorunda kalan proletaryanın taleple- rini ister istemez geri çeviriyordu. Daha NEP döneminde başlayan bu yeni durumu açık- layan en önemli öge, devrimi gerçekleştiren stratejinin kesin olarak bırakılmasıydı. Avru- pa'da devrimin son umudu da sönmüştü. Al- manya'da üç kez çökme noktasına gelen bur- juva düzeni ayakta kalmıştı. Burjuva düzeni- nin zaferi, içinde hem Nazizmin tohumlarını taşıyor, hem de, harcamaların kısılması ve ülkenin kendi içine çekilmesi eğilimini artırarak, SSCB'nin kesin bir yalnızlığa itilmesine yardım ediyordu.

Stalin'in önce parti içinde, sonra da dev- let içinde liderliğe yükselmesine bu açıdan bakılmalıdır. Stalin'in önemi partinin ve dev- letin bürokratlaşmasının artmasıyla birlikte ortaya çıkmaya başlar. Ama bürokrasi geç- mişte Rusya'nın aşırı geriliği ve dünyadan kopukluğu yüzünden gelişip yayılmıştır; çok geniş ve ilkel bir köylü kitlesine dayanan, yoksul bir ekonominin sınırları içinde geliş- meyen, geri çekiliş halindeki bir devrimin ürünüydü bu.

Lenin'in ölümünden önceki ve hemen sonraki yıllarda meydana gelen değişiklik bü- tün dünya tarihinin akışını belirleyen bir de- ğişme oldu. Batı devriminin başarısızlığa uğ- raması Bolşevik uygulamanın o zamana ka- dar dayandığı stratejiyi ortadan kaldırdı. Rus- ya'nın geri kalmışlığı ile sosyalist programı arasındaki uçurumun sosyalist bir Avrupa'nın sanayi ve kültür alanındaki kaynaklarının des- teğiyle yavaş yavaş kapatılması imkânını, hiç kimsenin beklemediği ölçüde yok etti. Parti nerdeyse bir anda kendini artık sağlam olma- yan bir temel üzerinde buldu.

Bu yeni durumun ilk sonucu Lenin'in ölü- münden sonra Bolşevik yöneticilerinin liderlik için verdikleri iç mücadeledir. Sol Muhalefet' in kısa zamanda boyun eğdiği yenilgi dev- rimci romantizmin yenilgisi değildi; daha doğ- rudan ölen Avrupa devriminin SSCB'de bir- denbire geri tepmesiydi bu. Gerçekte Stalin ile Sol Muhalefet arasındaki çatışma, Dev- rim'de ve İç Savaş'ta büyük eylem yeteneği gösteren, ama sonra garip bir değişimle ki- birlenen, kabalaşan ve kendini beğenen bir düşmanına karşı Stalin'in ölçülü bir şekilde hünerlerini yavaş yavaş kullandığı birtakım iktidar mücadelelerine indirgenemez. Bu mü-

cadelenin öncülleri başka bir yerde aranmalıdır. Stalin'i iktidara getirecek merdivenin ilk basamağı 1919 Ocak'ında Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'i öldüren Sosyal Demokrat liderlerce kuruldu; onların yokluğu Almanya'da 1921 ve 1923'deki yenilgilerde kendini bütün ağırlığıyla duyurdu. Merdivenin kalan basamaklarını ise, Mussolini, Primo de Rivera, Horthy ve daha birçoklarını sahneye çıkararak daha sonraki yıllarda Avrupa'yı silip süpüren gerici dalga kurdu.

Rusya'nın «Asya geriliği» içinde hapsolan ve yalnız kalan parti, stratejik bir değişikliği çok aşan değişiklikler geçirdi. Rusya'nın tarihî mirasının ağırlığı ve ataleti bütün değişim güçlerinde ve devrimci kopmalarda kendini yeniden duyuruyordu. Eski düzenin yeniden ortaya çıkan özellikleri yalnız eski ideolojik ve kurumsal yapıların yeniden doğuşunda değil, Carr'ın gösterdiği gibi, **ulusal restorasyon**'da da kendini gösterdi. Devrimin yeni düzeniyle uzlaşmak ve hiçbir şeyi umursamadan akışını etkilemek için eski yenilgilerinden sonra tekrar ortaya çıkan toplumsal güçler, her şeyden önce, yabancı etkilere karşı yerli bir geleneğin geçerliğini yeniden doğrulayan güçlerdi.

Rusya'nın davası ile Bolşevizmin davası aynı potada eriyordu artık. Gerçekte melez bir karışımı bu; Aydınlanma'cılığa karşı, eski Slavofil eğilimler kısa zamanda bu birleşmeden beklenmeyen yepyeni bir güçle çıktılar. Kökenleri bütünüyle ters dönmüştü. Batılılaşma programıyla (sanayi, bilim, modern işçi sınıfı, eleştirel ve deneysel görüş) Rusya'ya giren ve Marksizmin modern dünyaya iletceği bütün mesajı taşıyan Lenin'in «Elektrifikasyon + Sovyetler» formülünde toplayan Komünizme, otokratik Büyük Rusya ideolojisinin yozlaşmış mizacı aşılanmaya başlıyordu artık.

«Lenin Yoldaş bize veda ederken parti üyesi sıfatının temizliğine saygı duymamızı ve onu korumamızı buyurdu. Lenin Yoldaş, senin buyruğuna bağlı kalacağımıza söz veriyoruz!.. Lenin Yoldaş bize veda ederken partimizin birliğini gözümüzün bebeği gibi korumamızı buyurdu. Lenin Yoldaş, senin bu buyruğunu yerine getireceğimize söz veriyoruz!»

Stalin'in Sovyetler'in II. Kongresindeki konuşmasından (26 Ocak, 1924) aldığımız bu satırlar, bu dilli ve kafayı Marx ve Lenin'in di-

linden ve kafasından ayıran yüzyıllar —Galileo'nun, Newton'un, Voltaire'in ve Kant'ın yığdığı— yüzyıllar arasındaki duvarları çökertiyordu. Stalin'in dünyevî bir papaz ve ölü bir tanrının son vasiyetini uygulayıcısı tavrını takındığı bir ayın ciddiyetiyle yüklü bu «yemin»indeki ton, belirli ilişkileri herhangi bir analizde olduğundan daha kolay anlamamız sağlıyor. Her şeyden önce, bir yandan Stalin ile Bolşevizmin tarihine yabancı karanlık öneticilerle dolu «Poskrebişev, Smitten, Yezhov, Pospelov, Bauman, Mehliş, Uritski, Varoga, Malenkov ve ötekileri» bürokratik aygıtı arasındaki bağları; bir yandan da, «Lenin Vergisi», kısa zamanda temizliği girişilmesi ve Menşeviklerle eski rejim artıklarının partiyeye girmesi sonucu, zaten büyük ölçüde sadık «hiç»lerden ya da düpedüz politikadan anılmayan kimselerden meydana gelen kitle partisi üyelerinin gitgide donuklaşıp güçsüzleşen bir topluluk haline gelişini açıkça görebiliyoruz.

Stalin'i zafere ulaştıran «Tek Ülkede Sosyalizm» sloganının gerçek anlamını kavrayabilmek için bütün bunları gözönünde tutmak son derece önemlidir. Bu slogan, öyle söylendiği gibi, Batı'da başarıya ulaşamayan devrimden sonraki yalnızlık yıllarının ortamında ne yapacağını bilmeyen, şaşkın liderler arasında Stalin'in bir çözüm yolu gösterme cesaretini ve ileri görüşlülüğü ortaya koyabilen tek adam olması anlamına gelmez. Aslında, Stalin'in adını taşıyan «çözüm yolu»ndan anladığımız şey buysa, hiçbir programı ya da stratejisi yok demektir. Stalin'e göre fikirler her zaman birer araçtır, daha doğrusu birer bahanedir. Troçki'ye karşı vereceği mücadelesinin temalarını Zinoviev ile Kamenev bulmuşlardır. Birleşik Muhalefet'le olan mücadelesini ve «Tek Ülkede Sosyalizm» sloganını bir temele oturtmasını, Buharin'in «kaplumbağa hızıyla» ilerleyen bir sosyalizmi savunması sağlamıştır. Muhalefet'in tasarladığı sanayileşme programı, Muhalefet partiden atıldıktan hemen sonra, sonuç olarak Stalin'in Buharin'i yok edeceği platformu bulmasını sağlamıştır.

Neydi Stalin'in, Hegel'in deyimiyle, «evrensel tarihî» bir birey rolünü oynamasını sağlayan ayırıcı, özgül niteliği ya da, bazılarının kullanabileceği deyimle, «büyüklüğü»nün asıl ögesi? Onun yeteneği, Rusya'nın içine itildiği yalnızlığı —ki devrimci Marksist bir tavır

bunu en kısa zamanda aşılması gereken olumsuz bir olay olarak görebilir ancak,— Rus devletinin geleceği bakımından iyi bir fırsat olarak yorumlayabilmektir. Daha 1925 ya da 1926'da kelimenin ortak anlamıyla şovenizmden, hatta milliyetçilikten rahat rahat söz edilebileceğini söylemek istemiyorum. Çok daha karmaşıktı süreç. Carr'ın keskin bir gözlemle belirttiği gibi, bu olayın altında her şeyden önce, devrimin başarıya ulaşması, bu başarının Rusya'nın başarısı olması, daha ileri oldukları söylenen ülkelerin başaramadığı şeyi Rusya'nın başarması olgusunun doğurduğu belli bir gurur vardır. Rusya'nın yalnız devrim yapmakta değil, yeni bir ekonomi kurmakta da dünyaya önderlik edeceğinin söylenmesi, bu yeni «milliyetçi - devrimci» gururu duyanlar için eşsiz bir zevkti. İşte Stalin'in iktidarını kurup güçlendirmesini sağlayan etken de, «ulusal ruh» denilen kavramın bütün öğeleri gibi belirsiz olmasına karşın varlığını duyurabilen bu «güç»ü yorumlayıp dile getirmede gösterdiği içgüdüsel yetenektir. «Tek Ülkede Sosyalizm» sloganı, her şeyden önce birtakım eski slavofil Rus geleneklerini yeniden yankılandırarak bir bildiri, Rusya'nın Batı'dan bağımsızlığının ilanıydı. Ekonomik bir analizi, programı ya da uzun dönemli bir stratejiyi yansıtmıyordu. Bunun da nedeni Kolotov, Kaganoviç, Ordjonokidze, Kirov, Yaroslowski, Yagoda, sonraları Beria, Jdanov, ve daha başka danışmanları gibi Stalin'in de düşünsel niteliklerinin çok yetersiz oluşuydu. Bu sloganın bir anlamı vardı: Yüksek bir düşünce düzeyine ulaşmış ve tam anlamıyla uluslararası bir eğitim görmüş Bolşevik liderlerinin birçoğunun Marksizm karşısında onların yetersiz kalışını simgeliyordu. Kısacası «Tek Ülkede Sosyalizm» sloganı Rus halkının erdemlerine ve geleceğine duyulan inancı dünyaya ilân eden bir slogandı.

Stalin'i birçok yönden beğenen Carr'a göre, kişiliğinin iki belirleyici özelliğinin içiçe geçmesi Lenin'in ölümünden sonra işleyen nesnel bir sürece anlamını vermesini sağlamıştı. Bu özellikler şunlardı: Birincisi, «Rusya'nın ulusal geleneklerine bilinçli ya da bilinçsiz bir dönüş» için «devrimin o güne kadar ilkelileriyle yürütüldüğü 'Avrupa' modelinin egemenliğine karşı bir tepki»; ikincisiyse, «yönetimde ve uygulamadaki görevleri yeniden, kesin bir şekilde değerlendirmek» amacıyla, Le-

nin'in partiyi yönettiği dönem boyunca geliştirilen düşünsel ve teorik çerçeveden ayrılmamasıdır.

Bolşevik liderler arasında yalnız Stalin Avrupa'da hiç yaşamamış, bir Batı dilinde ne bir kitap okumuş, ne de o dilde bir şey konuşmuştur. Bu açıdan bakılırsa, Stalin'in iktidara gelişi kişiliğini çok aşan bir şeyi, yani «Tek Ülkede Sosyalizm» sloganının benemsenmesiyle birlikte partinin yönetici kadrolarına yepyeni bir politik grubun yerleşmesini temsil ediyordu. Troçki, Radek, Rakovski, Preobrazenski, Zinoviev, Kamenev, Piatakov, Buharin ve öteki yöneticiler yavaş yavaş ortadan kaldırıyorlar; yerlerini, en çarpıcı özellikleri Marksist teoriye karşı büyük bir umursamazlık göstermek, temel politik analiz ve strateji sorunlarına karşı da tam anlamıyla «yönetimsel» (idari) bir tavır takınmak olan çok değişik türde bir kadroya bırakıyorlardı. Molotov, Kirov, Kaganoviç, ya da Kuibişev, yani sırasıyla Stalin'e en yakın kimseler, Stalin'in kendisi gibi Batı kültüründen de, uluslararası düzeyde bir bakış açısından da büsbütün yoksun kimselerdi.

Şöyle yazıyor Carr: «Stalin dışında ilk Bolşevik liderlerin hepsi bir anlamda Rus aydınlarının mirasçıları ya da ürünleriydiler. On dokuzuncu yüzyıl Batı rasyonalizminin çerçevesi içinde kalıyorlardı. Yalnız Stalin, Batılı yaşama biçimine ve Batı düşüncesine karşı kayıtsızlık göstermekle kalmayan, aynı zamanda onu bilinçli olarak reddeden bir eğitim geleneği içinde yetişmişti. Daha eski Bolşeviklerin Marksizmi, Marksizmin üzerinde kurulduğu ilk batılı kültürel temellerin bilinçsiz bir özümlemişini de içinde taşıyordu. Aydınlanma'nın temel varsayımları hiçbir zaman tartışma konusu yapılmamıştı; rasyonel yargının temel alınması her zaman bir ön gereklilik sayılmıştı. Stalin'in Marksizmiye buna büsbütün yabancı bir yetişme ortamından çıkmış, düşünsel bir inançtan çok biçimsel bir iman özelliği kazanmıştı.»³

Birçok durumda enternasyonal sosyalist olmaktan çok «nasyonal-sosyalist» bir bakış açısı ortaya koyan bu yeni politik seçkinler sahnesine çıkış, Stalin'in kısa zaman içinde «dükkân» diye niteleyeceği Üçüncü Enternasyonal'e verdiği yeni doğrultuyu açıklayacaktır. Komintern'in henüz canlı bir organizma olduğu ve içinde Lenin, Troçki ve Zinoviev'in

STALİN'İN YOL AÇTIĞI SONUÇLAR

yılması ve topraklarını genişletmesi için kul-
lanılan «sosyalist politika»nın ilk örneğini gö-
rürüz.

Parti'nin ölümünün resmen doğrulanması demekti bu. Parti, zaten belli bir dönemde ce-
şitli gizli polis örgütlerinin yanısıra, mutlak yö-
netimin de tek aracı olmuştu. İçice geçmiş,
donmuş bir memur, polis, muhbir, dalkavuk
ve bürokrat zümresi bütün ülkeyi ve toplumu
kaplamış, soluk aldırılmaz hale gelmişti. «Sta-
lin iktidarını dayandığı küçük ve büyük bü-
rokratlara gururlarını okşamak için rütbeler
verdi»: 28 Mayıs 1943'de Dışişleri Bakanlığı
personeline «üzerine kenetlenmiş iki eli can-
landıran eski sembollerin simle işlendiği apo-
letlerle gösterilen»⁴ rütbeler verildi. Apoletler
ve üniformalar öteki bütün devlet memurlarını
da özenle rütbelendiriyordu. Küçük büyük me-
murlar, akademisyenler, düzmece bilim adam-
ları ve rejimin soysuz şairleri, bu lütûfların kar-
şılığında, Tacitus'un **ruere in servitium** dediği
şeyi şirirleştiriyorlar, bilimsel tutanaklara ge-
çiriyorlardı: «J.V. Stalin ve Dilbilim», «J.V. Sta-
lin ve Kimya», «J.V. Stalin ve Fizik» gibi ve
daha sayılamayacak kadar çok kitaplar yazı-
yorlardı. Bir zamanlar Lenin'in keskin ve alay-

Lenin'den sonra Rusya'da meydana gelen değişme, ikinci Dünya savaşı boyunca Devletin başvurduğu güçler ve değerlerle hayli şüphe yaratacak biçimde kanıtlanıyordu. Ülkenin manevî gücü Komünizm adına ya da Komünizmi savunmak için değil, «Rus Yurtseverliği» adına seferber ediliyordu. Nazi orduları Moskova'ya yaklaşırken Kızıl Meydan'da yaptığı konuşmada (7 Kasım, 1941) Rus ülkesini kuranlarla Çarlığın büyük generallerine sesleniyordu Stalin: «büyük atalarımız Aleksander Nevski, Dimitri Donskoy, Kuzma Minin, Dimitri Poyarski, Aleksander Suvarov, Mihail Kutuzov'un verdikleri şanlı örnekler bu savaşta bize güç kaynağı olsun!» Stalin 1942 Ekim'inde Kızıl Ordu'nun politik komiserlikleri kaldırıyor, birkaç hafta sonra da Suvarov'un, Kutuzov'un ve Alexander Nevski'nin askerlik düzenini getiriyordu. 1943'ün başında subay sınıflarının ayrıcalıklarını belirten bir yönetmelik çıkarıyor, Çarlık ahlâkının çeşitli yönlerini yeniden tanıtıyordu. Yahudi katliamının uzmanlarından (tarihi) Ukrayna'lı Ataman'ın ardından Ukrayna'lılar için Bogdan Çmelnitzki'nin düzenini kuruyordu.⁵ En sonunda da, Rus Ortodoks Kilisesi ile yapılan bir «barış»la yeni ulusal birlik perçinleniyordu. Stalin, Yüksek Ruhânî Meclis'in yeniden kurulmasına izin vererek Moskova Patriğine tacını giydirtiyor, kendisini «Hepimizin Pederi Joseph Vissarionoviç» diye selâmlayan Rus Kilisesinin üç metropoliti Sergius, Aleksis ve Nikolay'ı kabul ediyordu.

nin politik geçmişi bu yüzden Bolşevizmin de-
ğil, Çarlık Rusya'sının politik geçmişiydi.

Burada Moskova Dürüşmanları'nı hatırlatmanın, bütün eski Bolşevik kadroların ve militanların sistemli bir biçimde yok edilmesinden söz etmenin, «temizlikler»in, kitle halinde imhaların, toplama kamplarının ve sürgünlerin ceremesini anlatmanın gereği var mı? Haksızlık karşısında öfkeye ve dehşete kapılmanın bir yararı olmadığı için, nefretimizi dizginlemeli, mantığımızın gücüne güvenmeliyiz. Kişiliğini çizmeye çalıştığımız bu soğuk ve despot adam, o zamana kadar bütün dünya burjuvazisinin bile öldürdüğünden daha çok komünist öldürmenin vicdanî yükünü taşıyordu; o, serinkanlılıkla bütün sovyet halkının felâketini tasarlıyordu. 1917 Devrimi'nin ürünü olan sovyetler, onun rejiminde yığınlardan kopararak, İçişleri Bakanlığına bağlı birer örgüt haline getiriliyordu. Bununla birlikte, Stalin'in, kendisinin ne olduğunu anlamaktan çok, ne yaptığını anlayabilmek için, şu ya da bu biçimde açıklamamız gereken, kendi çapında bir «büyüklüğü» vardı. Liberal İngiliz tarihçisi Carr, şunları yazıyor: «Stalin büyük tarihî kişiler arasında kişiliği en belirsiz olanıydı.»⁶ «Sanayileşme yoluyla Rusya'yı batılılaştırmıştır, ama batının etkisine, üstünlüğüne ve ortak ulusal davranışların ve geleneklerin alt üst edilmesine bir ölçüde bilinçli bir ölçüde bilinçsiz bir şekilde başkaldırarak batılılaştırmıştır. Varılacak amaç ile o amaca varmak için benimsenen ya da önerilen yöntemler çok kere kaba bir çelişki gösteriyordu. Stalin'in «sicil»indeki belirsizlik bu ikilemi dile getiriyordu. Hem bir kurtarıcı hem bir zorbaydı; bir dava adamıydı, ama yönetimi kişi diktatörlüğüydü; bir yandan aşırı bir cesaret ve kararlılık, öte yandan insan acılarına karşı aşırı bir gaddarlık ve kayıtsızlık gösteren acımasız bir

güç ortaya koydu hep. Bu belirsizliklerin anahtarı, Stalin'in kendisinde aranamaz. Stalin'in kişiliğinde dikkate değer, belirleyici özellikler bulamayanlar, başlangıçtaki yargıların da bir ölçüde haklıydılar. Pek az büyük adam Stalin kadar içinde yaşadığı yerin ve zamanın ürünüydü.»⁷

Stalin dönemi aynı zamanda bir sanayileşme ve Beş Yıllık planlar dönemi olmasaydı bu yargının bir temeli olmazdı şüphesiz. Rusya bu süreçten geçerek sanayide dünyanın ikinci büyük gücü oldu; bu dönüşümün yalnız potansiyel olarak değil, somut olarak da özgülükçü bir içerik taşıdığı inkâr edilemez. Geniş insan yığınları modern üretim yöntemlerine teknolojiye ve bilimsel rasyonelliğe kavuşturuldu. Okuma yazma bilmeyen kalmadı. Orta Asya ulusları geçmişteki göçebe yaşayışlarından çıkarak bir anlamda modern hayatın dünyasına girdiler, maddî ve kültürel temel ihtiyaçları karşılandı. Tarımda makineleşme **mujik**'i işçiye dönüştürmeye başladı.

Kırsal kesimde kolektivizasyonların gerçekleştirilme biçimine yönelik eleştiriler herkesce biliniyor ve kabul ediliyor. Gaddarlık ve şiddet, kimsenin kazanılmaya çalışılmaması, milyonlarca kurban. Sözkonusu eleştiriler hiç yapılmasa bile, bu toplulaştırmanın sonuçları nasıl olsa kendini gösterecekti: Sovyet tarımının geçirdiği sürekli bunalım, işgücünün düşük üretkenliği, kırsal kesimde çalışanların oranının hâlâ yüksek oluşu, Rusya'nın bugüney ithali...

Ne var ki bu eleştirilerin altında Bolşevik partisinin karşılaşmak zorunda kaldığı, öteki Komünist partilerinin de iktidar geldiklerinde karşılaşmak zorunda kalacağı sorunun «irrasyonelliği»ni, ya da en azından kural dışı özelliğini belli bir azımsama eğilimi bulunabilir. Sorun, Avrupa'da kapitalizmin ve onun getirdiği sanayi devriminin ürünü olan **birikim** sürecinin henüz oluşmadığı bir ülkede sosyalizme geçiş sorunudur.

İŞÇİ DEMOKRASİSİ VE BİRİKİM

Sosyalist bir toplum kurmak demek **sosyalist üretim ilişkileri**'ni kurmak demektir. Bununla birlikte, sosyalist toplumun kurulması, kelimenin mecazî anlamıyla değil, gerçek anlamıyla **sosyalist demokrasi**'nin, sovyet iktidarının ya da üreticilerin öz yönetiminin geliş-

mesinden ayrı düşünülemez. Öte yandan birikim ise, tersine, ulusal ürünün çok büyük bir bölümünün sanayi alanındaki yatırımlara ayrılması anlamını taşır; kitle tüketiminin kesin olarak önlenmesi, halkın ihtiyaçlarının kesin olarak kısıtlanması demektir. Demokrasinin ve sovyetlerin tam tersini; yığınların kendi düzenlerini kurmasında çok, yığınların **kullanılması**'nı, bir baskı aygıtını, karizmatik bir iktidarı öngörür.

Stalin'in karşılaştığı sorun, ya da o sorun karşısında Stalin'i seçen «ortam»ın karşılaştığı sorun budur. Birçok aydın kendi içtenlikleriyle nasıl yorumlarsa yorumlasın, Mao ve Çin liderlerinin karşılaştıkları sorun da, ayrintılar bir yana bırakılırsa, temelde bu sorundur. Sanayideki birikim neden gereklidir? Neden sosyalizm küçük köylü üretimine dayanarak, ya da daha kolay, insanın dünyasını değiştirip özgeciliğe seslenerek, herkesi karabatak kuşlarından kumrulara dönüştürerek kurulamaz? Neden «iş bölümü» birdenbire ortadan kaldırılamaz? Sayısız aydına bu soruları sorduran içtenlik, teorik Marksizmin son on yıllarda büyük bir çöküntü geçirdiğinin kanıtıdır.

Şüphesiz ki, bu soruların cevabı Marx'ın eserinin herhangi bir yerinde yoktur. «Marx'a göre Parti nedir?» sorusunun cevabı ancak, doğâl olarak **1848 Komünist Parti Manifestosu**'ndan başlayarak okuyacağımız her kitabının her sayfasında bulunabilir. Yığınların öz yönetimi, yüksek işgücü üretkenliğini, iş gününü büyük ölçüde kısaltılabilmesini, fikir işiyle fabrika işinin işçi-teknisyen kategorisinde kademeli olarak birleştirilmesini, toplumun daha yüksek bir tarihî düzeyde yönetilmesini sağlayacak güce ve bilince ulaşmış yığınları gerektirir. Kısacası, yığınların öz yönetimi proletarya yönetimini, modern **kolektif işçi**'yi gerektirir. Bu koşullarsa tarım topluluklarına ya da karasaban üretimine dayanan toplumlar da değil, büyük ölçekli sanayi üretimine dayanan toplumlarda ortaya çıkabilir.

Konumuza dönelim. Stalin'in «büyüklüğü» büyük bir Devlet (Lenin'in bir an önce yok olmasını dileyceği bir Devlet) kurması ve büyük bir Güç oluşturmaktadır. Büyük Petro ne kadar büyükse Stalin de o kadar büyüktü. Stalin'in önemi uluslararası işçi hareketinin tarihine bağlı olmaktan çok, bütün umutlarımızın tersine bugün hâlâ uzayıp gi-

den «pre-historya»sına, tarih-öncesi çağlarına bağlı bir önemdir: Bu tarih insanın kurtuluşunun değil, dünyayı bölen büyük güçlerin tarihidir, **varlık nedeni**'nin tarihidir, çatışan ve sınıf ayrımlarının yerini alan ırkların tarihidir, jeopolitiğin belirlediği bir tarihtir.

Yaptığı işlerin çapı karşısında Stalin gerçekçiliğiyle birçok hayranlarını etkilemiştir. İlkelerin anlamı nedir? İnsanların nasıl yaşadığının bir anlamı var mıdır? Bunlar önemli midir, bir şeyi belirler mi? Önemli olan milyonlarca ton çeliktir, füzelerdir, nükleer güçtür. Bu çeşit bir «gerçekçilik»e duyulan hayranlık çoğu zaman «Stalin'in sosyalizmi kurduğu», Rusya'nın da «ilk sosyalist ülke» olduğu yargısına götürmüştür.

Gerçek Stalin'in yaptığı şey onu **nasıl** yaptığından ayrı düşünülemez. Ölümünden on yedi yıl sonra (başlıbaşına bir tarihî dönem!) Rusya hâlâ, üstelik her zamankinden çok 1953'deki aynı çelişkinin pençesindedir. Zamanın gösterdiği gibi, bu toplum barışçı yoldan düzeltilemeyecek bir toplumdur. Düzeltilemeyeceği için de derin sarsıntılara gebe.

Öyleyse Sovyet toplumunu nasıl tanımlayabiliriz? Stratejik üretim araçları sektörü devletin elindedir. Ama devlet mülkiyeti elbette üretim araçlarının **toplumsallaştırılması**'yla bir değildir. Bununla birlikte, kusurları ne olursa olsun, devlet mülkiyeti Batı'nın «programlama» denilen uygulamasından hayli farklı bir şey olmakla kalmayıp, piyasa mekanizmalarını azalttığı ve denetlediği sürece bugün için gerçek bir kapitalist restorasyondan söz edilmesine imkân vermeyen bir **planlama politikası** gözetir. Öte yandan, bu toplumun sosyalist bir «temel»i olduğunu söylemek de aynı derecede imkânsızdır, çünkü kelimelerin bir anlamı varsa Rusya'da kesinlikle varolmayan bu «temel»in sosyalist üretim ve mübadele ilişkileri olması gerekir. Sovyet toplumunun niteliği konusunda iğreti bir sonuca varabilmek için, yetersiz olmakla birlikte sözü edilen formüller arasında belki en kabul edilebilir olan «geçiş toplumu» formülüne başvurulabilir; ama «geçiş» toplumunu zaten «sosyalist» sayan bu formül klasik, ilk anlamıyla kullanmadan. Formül bu anlamıyla, kapitalizmle sosyalizm arasında kalmış, bu yüzden de hem ilerleyebilecek, hem gerileyebilecek bir toplumu dile getirir. Ne var ki, Sovyet devletinin bozuluşunun bugünkü aşamasında kapitalizm

den sosyalizme geçişin genel yasaları ortaya konmadığı; tersine, korkunç bir gerilikten kurtulup gelişen, ama uzun yıllardır otokratik mutlakiyetçiliğin alışkanlıklarını ve uygulamalarını faşist ayıklama yöntemleriyle birleştirmiş bir bürokrasi tarafından ezilen ve soluğu kesilen bu ülkede sosyalizme geçişin genel yasaları çarpıtılıp kural dışı biçimde geçerli kılındığı sürece, bu tanımlı da genelleştirmek zorundayız.

UZUN BİR DURGUNLUK

Sonuç olarak Stalin'ci ve Stalin sonrası Rusya burjuva toplumunun sosyalist topluma dönüştürülmesi sürecinde uzun bir **durgunluk**, yeni bir sömürücü toplumun hazırlık ve başlangıç dönemi olabilecek yavan bir durgunluk gösterir. Teorinin önceden hiç kestiremediği, kimi zaman herkesi şaşkınlığa ve umutsuzluğa sürükleyen bu sorunlar karmaşası içinde hiç değilse bir nokta açıktı. «Tek Ülkede Sosyalizm» çağı kapanmıştı; realpolitik'in «Ütopya» ya karşı kazandığı zafere tanık olan bu çağ, sonunda bu «gerçekçilik»in gerçekçi olmayan yanını gözler önüne sermişti. Rusya Stalin'in elinden çok ciddi hastalıklarla çıkmakla kalmamış, yıllardır temel taşı olduğu bütün bir yapı da parçalanmıştı. Bir ölçüde bölünen «sosyalist kamp» askerî şiddet ve polis baskısıyla birliğini bir ölçüde koruyabiliyordu. Savaş tehlikesi SSCB ile emperyalist dünyanın sınırlarında değil, SSCB ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki sınırdan dolaşıyor bugün.

Devrimci düşünce Ütopya'lara başvurmanın cezasını çoğu zaman pahalı ödemiştir. Ama uzun dönemde —karşıt nedenlerle de olsa— Realpolitik'in kendisinin bir Ütopya olduğu anlaşılmıştır; tarihte «manevî güç»ün hiçbir önemi olmadığı, her şeyin fizik güce bağlı olduğu, fizik gücün de halkları tutsak etmeye yeteceği fikri kendini bütün sonuçlarıyla sözününe sermiştir. Realpolitik bu yüzden yenilgiye uğramıştır. «Tek Ülkede Sosyalizm» politikasının hiçbir «sosyalist kamp»ın, yani sosyalizmi kurmak amacıyla birleşen hiçbir halklar topluluğunun karşılaştığı sorunları çözmeye yetmediği bugün açıkça ortaya çıkmıştır. Bu politikanın ne amaçla kullanıldığı da zamanla gözler önüne serilmiş, bir «sınırlı hükümlanlık» teorisi olan —yani zayıf devletler için sınırlı, en güçlü devletin sosyalizmi için sınırsız hükümlanlık teorisi olan—

eski **varlık nedeni**'nin kabaca kılık değiştirmiş biçimi olduğu anlaşılmıştır. Stalin'ciliğin her türlü biçimiyle uğradığı bu tarihî yenilgi bir tek olumlu sonuç vermiştir. Marx ve Lenin'in enternasyonalist teorisi taşıdığı doğruluğu ve gerçekliği yeniden kazanmıştır. Çünkü bu teoriye göre, dünyanın sosyalist dönüşümü Batı'da, yani kapitalizmin merkezinde gerçekleş-

şecek bir devrimin belirleyici katkısı olmadan düşünülemezdi. Ne var ki, çağımız bireylerin değil toplumların çağı olsa da, teorik Marksizmin bugün bir sınavla karşı karşıya olduğunu belirtmek gerekir: Marksizmin bin yıl sonra gerçekleşecek bir şey mi, yoksa tarihe yeniden hayat verecek bir «forseps» mi olduğuna biz karar vereceğiz. ■

¹F. Engels, *Almanya'da Köylü Savaşı*, Moskova 1956.

²R. Luxemburg, *The Russian Revolution*, Michigan 1961, s. 71-72.

³E. Carr, *Socialism in One Country*, Penguin 1970,

s. 196.

⁴J.J. Marie, *Staline*, Paris, 1967.

⁵J.J. Marie, *Staline*.

⁶E. Carr, *Socialism in One Country*, s. 192.

⁷E. Carr, *Socialism in One Country*, s. 201-202.